

УДК 349.3:364.32

БОЖКО Д.В.

**СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРАВОВІДНОСИН ІЗ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯКОВОГО
ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ
ВТРАТОЮ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ**

У статті досліджено систему суб'єктів правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, охарактеризовано елементи такої системи, визначено їх ознаки. Здійснено розмежування понять «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин». Автором визначено поняття суб'єкта правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

Ключові слова: суб'єкт права, суб'єкт правовідносин, система суб'єктів правовідносин, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, тимчасова втрата працездатності.

В статье исследована система субъектов правоотношений по общеобязательному государственному социальному страхованию в связи с временной потерей трудоспособности, охарактеризованы элементы такой системы, определены их признаки. Осуществлено разграничение понятий «субъект права» и «субъект правоотношений». Автором определено понятие субъекта правоотношений по общеобязательному государственному социальному страхованию в связи с временной потерей трудоспособности.

Ключевые слова: субъект права, субъект правоотношений, система субъектов правоотношений, общеобязательное государственное социальное страхование, временная потеря трудоспособности.

The article examines the system of subjects of legal relations for compulsory state social insurance in connection with temporary disability, characterizes the elements of such a system, identified their signs. A distinction was made between the concepts of "subject of law" and "subject of legal relations". The author defines the concept of the subject of legal relations for compulsory state social insurance in connection with temporary disability.

Key words: subject of law, subject of legal relations, system of subjects of legal relations, compulsory state social insurance, temporary loss of ability to work.

Вступ. У юридичній науці загалом і науці права соціального забезпечення поняття суб'єкта є одним із найважливіших. Авторський колектив монографії «Держава та її органи як суб'єкти трудового права: теоретико-прикладний нарис» за наукової редакції О.М. Ярошенка доводить, що правова комунікація неможлива без взаємного визнання її учасниками суб'єктивного характеру один одного. Суб'єктність може бути позначена як сукупність загальних властивостей, які пов'язують осіб між собою. Саме ці властивості й відповідна тотожність учасників соціальних комунікативних зв'язків дозволяють їм бачити один в одному особу, за допомогою якої в умовах включеності останньої в суспільство можна здійснити власний інтерес [1, с. 7].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз суб'єктів правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

Результати дослідження. Суб'єктом права є фізична або юридична особа, за якою держава визнає здатність бути носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Відповідно, суб'єкт права соціального забезпечення – це особа, яка з огляду на наявність галузевого правового статусу є носієм визначених законом прав і обов'язків у сфері соціального забезпечення.

© БОЖКО Д.В. – аспірант (Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України)

Загалом права О.І. Кульчицька, з точки зору якої, для того, щоб особа стала суб'єктом права соціального забезпечення достатньо, щоб вона мала правоздатність і правовий статус. Такі ознаки, на погляд правиці, відповідають визначенню суб'єктів права як носіїв закріплених законом прав та обов'язків. Носії прав і обов'язків у сфері соціального забезпечення, насамперед, повинні мати такі права та обов'язки, тобто володіти галузевим правовим статусом. Головною ж умовою володіння правовим статусом є правоздатність [2, с. 42]. З огляду на це, суб'єктом права соціального забезпечення можна вважати особу, яка має правоздатність і правовий статус.

Важливим є чітке розмежування суб'єктів прав і суб'єктів правовідносин. Якщо перші мають реальні права й обов'язки, то другі мають тільки здатність до їх реалізації, але можуть ніколи не вступити у певні правовідносини: за відсутності такої необхідності, за станом здоров'я тощо. У цьому аспекті погодимось із наступними висновками, зробленими А.М. Слюсарем:

1. Суб'єкт права – це потенційний учасник правовідносин, який розглядається нормотворцем у статичному стані, під кутом зору володіння ним правосуб'єктністю.

2. Суб'єкт правових відносин – це особа, визнана суб'єктом права, але яка виступає вже не потенційним носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, а дійсним учасником процесу дії норм, реалізації правосуб'єктності.

3. У зв'язку з тим, що поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» не збігаються (перше є загальним і первинним, друге – окремим і вторинним), застосування обох понять як у правотворчості, так і в науковому обороті є цілком закономірним [3, с. 62].

Таким чином, категорія «суб'єкт права» виходить за межі правових відносин, і стосується такого становища особи, коли та, володіючи певною сукупністю закріплених за нею прав та обов'язків, взагалі або до певного часу не реалізує їх у конкретних правовідносинах. Тобто суб'єкт права використовує не всі свої потенційні права, а лише ті, які йому необхідні для участі у конкретних правових відносинах. Здійснюючи ту або іншу діяльність у межах права, суб'єкти виступають у якості учасників різноманітних правовідносин. Тому діяльність у межах права завжди підпорядкована правовідносинам і характеризує зміст діянь їх учасників.

Будь-які правовідносини, і соціально-страхові у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності в тому числі, мають свій суб'єктивний склад. Ці суб'єкти взаємопов'язані між собою юридичними правами й обов'язками, які прийнято називати суб'єктивними. Цей зв'язок, власне, і є правовідносинами, у рамках якого праву однієї сторони відповідає обов'язок іншої, і навпаки. Учасники правовідносин виступають стосовно один одного як уповноважені й зобов'язані правом особи.

З врахуванням вищевказаного, суб'єктами правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є правосуб'єктні, за нормами права соціального забезпечення, особи, які взаємодіють між собою, реалізуючи суб'єктивні права та виконуючи юридичні обов'язки у вказаній соціально-страховій сфері.

Вказані правові відносини мають власну систему суб'єктів. З правової позиції, систему трактують як певну сукупність взаємозв'язаних елементів, що володіють такими ознаками, як-от:

- єдина правова основа створення і функціонування системи;
- порівнянний правовий статус окремих елементів системи (у нашому випадку суб'єктів);
- правова регламентація різноманітних зв'язків між елементами;
- погоджені правила та звичаї ділового обороту, на підставі яких функціонують елементи системи, і забезпечення певного рівня їх дотримання;
- правові наслідки виходу кожного окремого елемента з юридичних зв'язків, що створюють єдність системи у межах певних правовідносин [4, с. 171].

За ч. 1 ст. 6 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [5] суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є: а) застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи; б) страхувальники і в) страховики. Саме цей підхід відтворений у Законах України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (п. 14 ч. 1 ст. 1) [6] і «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (п. 2 ст. 1) [7]. В.В. Андріїв наполягає на тому, що запозичення цивільно-правової термінології законодавством про соціальне страхування є повністю правомірним, оскільки суть виникаючих правовідносин у всіх випадках полягає в розподілі ризиків між декількома учасниками цього процесу [8, с. 171]. С.В. Жадан схвалює позицію законодавця, який не відносить до кола суб'єктів соціального страхування ні наглядові ради, що контролюють діяльність цільових страхових фондів, ні органи державного нагляду у сфері соціального стра-

хування, ні сторони соціального партнерства, які беруть участь у формуванні правлінь цільових страхових фондів і наглядових рад [9, с. 25].

Як бачимо, розглядуваний підхід є скоріше цивілістичним, а не соціально-забезпечувальним. При цьому, не враховується те, що дія Закону України «Про страхування» [10], який регулює відносини у сфері страхування і спрямований на створення ринку страхових послуг, посилення страхового захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій та фізичних осіб, згідно з його Преамбулою, не поширюється на державне соціальне страхування. Вказаний законодавчий акт у статті 1 соціальне страхування визначає як вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів. Уточнює цю дефініцію Т.В. Блашук, з точки зору якої, страхування – це комплекс економіко-правових заходів, спрямованих на охорону майнових інтересів громадян та юридичних осіб шляхом виплати особі страхових сум в разі настання непередбачуваних подій, що ймовірно можуть потягти для неї матеріальні втрати (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок централізованих грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових внесків та доходів від розміщення коштів цих фондів [11, с. 105]. Не вноормовують відносини у сфері соціального забезпечення також Цивільний [12] і Господарський [13] кодекси України. Якщо першим регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, то другий визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Принципово інша позиція відображена у ст. 3 «Суб'єкти системи пенсійного забезпечення в Україні» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [14], за якою:

1. Суб'єктами солідарної системи є: а) застраховані особи, а в окремих випадках, визначених цим Законом, – члени їхніх сімей та інші особи; б) страхувальники; в) Пенсійний фонд; г) уповноважений банк; г) підприємства, установи, організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій.

2. Суб'єктами системи накопичувального пенсійного забезпечення є: а) особи, від імені та на користь яких здійснюється накопичення та інвестування коштів; б) підприємства, установи, організації та фізичні особи, що здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення; в) Накопичувальний фонд; г) недержавні пенсійні фонди; г) юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їх пенсійними активами; д) зберігач; е) страхові організації; е) інші суб'єкти, що можуть бути визначені законами України.

Цей підхід не є поодиноким. Зокрема, за ст. 1 проекту Закону України «Про загальнообов'язкове соціальне медичне страхування» (реєстраційний № 2462а, текст від 30 липня 2015 р.) [15] суб'єкти загальнообов'язкового соціального медичного страхування – застраховані особи, страхувальники, страховики, медичні заклади, держава. Натомість проект Закону України «Про загальнообов'язкове соціальне медичне страхування в Україні» (реєстраційний № 4981, текст від 14 липня 2016 р.) [16] розділяє суб'єктів загальнообов'язкового соціального медичного страхування і учасників загальнообов'язкового соціального медичного страхування. Згідно ст. 5 цього законопроекту першими є застраховані особи, страхувальники, страховики, заклади охорони здоров'я, Фонд гарантування загальнообов'язкового соціального медичного страхування, а до других належать уповноважений орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері загальнообов'язкового соціального медичного страхування, саморегульована організація страховиків, об'єднання страхувальників, об'єднання застрахованих осіб, об'єднання закладів охорони здоров'я. Трохи модифікує останню позицію проект Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування в Україні» (реєстраційний № 4981-2, текст від 2 серпня 2016 р.) [17], відповідно до ст. 5 якого суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування є застраховані особи, страхувальники, страховик, заклади охорони здоров'я, Фонд

загальнообов'язкового соціального медичного страхування, а учасниками – уповноважений орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері загальнообов'язкового соціального медичного страхування, об'єднання страхувальників, об'єднання застрахованих осіб, об'єднання закладів охорони здоров'я.

Широке коло суб'єктів соціального страхування підтримує М.І. Боднарук, який виділяє такі їх групи:

1) застраховані особи – фізичні особи, які, незважаючи на наявність або відсутність трудових правовідносин із роботодавцем, отримують соціальне забезпечення при настанні страхових випадків;

2) профспілка та комісія із соціального страхування, яка створюється із застрахованих працівників;

3) страхові фонди, що формують бюджети страхових фондів, підтверджують страхові випадки, які мають правове значення та є надавачами безпосередньо забезпечення;

4) роботодавці, які отримують страхові внески із нарахованої заробітної плати особи-працівника і є надавачами забезпечення працівників;

5) суб'єкти, які забезпечують реалізацію особою права на соціальне забезпечення за рахунок страхових фондів, до яких можна віднести заклади охорони здоров'я, лікарні;

6) суб'єкти, які здійснюють охоронні функції щодо соціального забезпечення громадян у випадку порушення їх прав [18, с. 71-76].

Такий погляд на систему соціально-страхових суб'єктів повністю відповідає ст. 2 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яка основне завдання відповідного законодавства вбачає у встановленні гарантій щодо захисту прав та інтересів громадян, які мають право на пенсію, а також на інші види соціального захисту, що включають право на забезпечення їх у разі хвороби, постійної або тимчасової втрати працездатності, безробіття з незалежних від них обставин, народження дитини, необхідності догляду за малолітньою дитиною або дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї, смерті громадянина та членів його сім'ї тощо.

Цивілістичний підхід до системи суб'єктів правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, зосереджуючись на фінансових і організаційних засадах цього виду соціального страхування, поза увагою залишає найвищу соціальну цінність – людину, що опинилася у складних життєвих обставинах, і яка потребує соціального захисту. У першу чергу, соціальне страхування слід розглядати як гарантію права громадян на матеріальне забезпечення і надання соціальних послуг у разі тимчасової втрати ними працездатності на засадах соціальної рівності і доступності незалежно від віку, статі, стану здоров'я за рахунок страхових коштів, а вже потім визначати фінансові й організаційні засади ефективного і всеобічного забезпечення реалізації цієї гарантії. При цьому має йтися не тільки про матеріальне забезпечення і надання соціальних послуг, а й про попередження виникнення складних життєвих обставин.

Притримуємось позиції, що головна відмінність між суб'єктами правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності полягає у змісті їх прав і обов'язків, що визначає ту функцію, яку вони виконують у вказаній соціально-страховій сфері.

Висновки. Виходячи з цього, вважаємо, що до числа суб'єктів правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності належить:

1. Первинний суб'єкт – застрахована особа. Саме на користь неї здійснюється соціальне страхування. Весь соціально-страховий механізм створений і функціонує для того, щоб гарантувати здійснення прав застрахованих осіб. Фактично це особа, інтерес якої служить об'єктом соціального страхування, без неї воно не має жодного сенсу.

2. Основні суб'єкти: страхувальник; страховик; держава.

3. Похідні суб'єкти: члени сім'ї застрахованої особи; іноземці; особи без громадянства; юридичні чи фізичні особи, які здійснили поховання застрахованої особи; уповноважені державні органи та ін.

4. Допоміжні (сервісні) суб'єкти – медичні заклади; санаторно-курортні заклади; протезно-ортопедичні підприємства та ін.

Список використаних джерел:

1. Держава та її органи як суб'єкти трудового права: теоретико-прикладний нарис: [Монографія] / [К.В. Гончарова, Ю.Ю. Івчук, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенко] ; за наук. ред. О.М. Ярошенка. – Х. : Право, 2014. – 288 с.
2. Кульчицька О.І. Суб'єкти права соціального забезпечення України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Олена Іванівна Кульчицька / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2007. – 188 с.
3. Слюсар А.М. Суб'єкти трудового права України: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.05 / Андрій Миколайович Слюсар / Нац. ун-т «Юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – 407 с.
4. Олейник О.М. Основы банковского права: курс лекций / О.М. Олейник. – М.: Юрист, 1997. – 423 с.
5. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 р., № 16/98-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.
6. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 р., №1105-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.
7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р., № 1533-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.
8. Андріїв В.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Валентина Василівна Андріїв / Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2011. – 197 с.
9. Жадан С.В. Організаційно-правові засади управління державним соціальним страхуванням: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Сергій Вікторович Жадан / Київський нац. торг.-економ. ун-т. – К., 2008. – 182 с.
10. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р., № 85/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.
11. Блащук Т.В. Цивільно-правове регулювання особистого страхування: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Тетяна Володимирівна Блащук / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 255 с.
12. Цивільний кодекс України: затв. Законом України від 16.01.2003 р., № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
13. Господарський кодекс України: затв. Законом України від 16.01.2003 р., № 436-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
14. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р., №1058-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – №49-51. – Ст. 376.
15. Проект Закону про загальнообов'язкове соціальне медичне страхування (реєстр. № 2462а, текст від 30.07.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56215.
16. Проект Закону про загальнообов'язкове соціальне медичне страхування в Україні (реєстр. № 4981, текст від 14.07.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59745.
17. Проект Закону про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування в Україні (реєстр. № 4981-2, текст від 02.08.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59862.
18. Боднарук М.І. Суб'єкти правовідносин у сфері державного соціального страхування / М. І. Боднарук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 5. – С. 71-76.